ОСВІТА І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ — ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 19 листопада 2021 р.

<https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-1-9>

ГАВРИШ

Наталія Василівна

доктор педагогічних наук,
професор, головний науковий
співробітник лабораторії
дошкільної освіти і виховання
Інституту проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У доповіді освіти й виховання дітей раннього віку представлено як пріоритетний напрям освітньої політики на рівні держави в контексті фундаментального дослідження наукової установи та організації освітньо-виховного процесу в групах раннього віку закладів дошкільної освіти різних типів. Названо основні проблеми українського суспільства, пов'язані з організацією суспільного виховання та освіти дітей раннього віку, сформульовано встановлені суперечності. Висвітлено основні результати дослідно-експериментальної діяльності, в межах якої проведено зіставний аналіз особливостей освітньо-виховного процесу в міських та сільських закладів дошкільної освіти комунальної та приватної форми власності, центрах раннього розвитку та дитячих будинках. У процесі інноваційної діяльності та за її результатами розроблено й обґрунтовано середовищну модель освітньо-виховного процесу, інноваційні підходи до планування та здійснення освітньої діяльності в розвивальному середовищі. Підкреслено істотний розвивальний ефект розроблених у межах експерименту дидактичних засобів оптимізації освітньо-виховного процесу в групах раннього віку та авторських технологій розвитку дітей раннього віку. Наголошено на необхідності системної роботи з педагогами, які працюють в групах раннього віку.

Ключові слова: виховання та освіта дітей раннього віку; освітній процес у групах раннього віку; дидактичні засоби; принципи роботи з дітьми раннього віку.

Протягом останнього десятиліття проблема забезпечення оптимального розвитку дітей раннього віку є предметом інтересу не лише батьків і педагогів, які працюють у групах раннього віку, а й вітчизняних та зарубіжних науковців, що проводять активні дослідження у цій сфері.

Увага вчених різних галузей науки (фізіології, медицини, психології, педагогіки) також спрямована на вивчення проблем, пов'язаних з народженням та розвитком дітей раннього віку. Адже саме цей вирішальний період найбільш інтенсивного розвитку всього організму дитини у подальшому стане визначальним у фізіологічному, психічному та соціальному становленні її як особистості.

Підкреслюючи важливість розвитку дитини в ранньому віці, представники ЮНЕСКО визначають процес виховання і освіти дітей цього віку першим і засновчим кроком до створення «багатства націй», а вихованих, здорових і розвинених дітей раннього віку — «неоціненним багатством» націй і держав усього світу.

Протягом останніх років проблеми педагогіки раннього віку та організації роботи з дітьми раннього віку стали пріоритетними в українській державній освітній політиці, що знайшло відображення і в державних документах (Сисоєва & Рейпольська, 2020).

Теоретичну платформу та наукову обґрунтованість запропонованого дослідження становили покладені в його основу: методоло-

гічні підходи (інтегративний, комунікативний, компетентнісний, діяльнісний); концепції, присвячені вивченню особливостей формування особистості дитини (Бех, 1998; Гурковська, 2011; Запорожець, 1986; Максименко та ін., 2021 тощо); концептуальні підходи до організації суспільної дошкільної освіти (Кононко, 1985; Крутій, 2009; Поніманська, 2019; Тельчарова, 2017).

Мета і завдання статті полягають в обґрунтуванні пріоритетності проблематики освіти й виховання дітей на етапі раннього дитинства на різних рівнях її розв'язання (управлінському, науковому, організаційно-практичному); визначенні найгостріших проблем в організації суспільного виховання дітей у різних типах закладів дошкільної освіти (ЗДО); представленні основних результатів проведеного фундаментального наукового дослідження з виховання дітей раннього віку.

Вивчення сучасних тенденцій, що склалися в дошкільній педагогічній науці і практиці, та аналіз науково-методичних джерел з проблематики раннього віку виявили певні суперечності (Аніщенко та ін., 2021). З одного боку, очевидно є потреба науковців і педагогів-практиків у складанні психолого-педагогічного портрету дитини раннього віку; в ґрунтовному науково-методичному забезпеченні процесу становлення й розвитку особистості на ранньому етапі онтогенезу. Водночас навчально-методичне оснащення ЗДО різних типів для забезпечення оптимального рівня особистісного розвитку дітей раннього віку є недостатньо розробленим і якісним. Недостатнім, на жаль, залишається також рівень батьківської культури для забезпечення якісного розвитку дитини в умовах родинного виховання та рівень педагогічного просвітництва в суспільстві, спрямованості на укріплення інституту сім'ї як ключової умови благополуччя зростаючої особистості.

Проблематичним є питання з новою термінологією. Останнім часом у вітчизняний науковий дискурс із проблематики раннього віку з європейського і світового простору увійшли дещо сумнівні для вітчизняної науки терміни, що є недостатньо обґрунтованими, та такими, що не відповідають природі дитини раннього віку. Це такі терміни, як-то: «раннє втручання», «рання диджиталізація», «ранній розвиток» у значенні «ранній вік», «інфраструктура раннього дитинства». Впевнені в необхідності приділити увагу уточненню й оновленню наукової термінології. Адже врешті-решт похибки в розумінні ключових понять негативно впливатимуть на практику роботи

з дітьми раннього віку не з позиції випередження, а збагачення природного розвитку дитини у спеціально організованому освітньому просторі.

На нашу думку, сутність поняття «розвиток дитини раннього віку» має відповідати прагненню максимально повно реалізувати всі закладені в дитині природні можливості. Це зумовлено такою організацією освітнього простору, в якому дитина змогла б успішно розвиватися фізично та реалізовувати свою природну пізнавальну й соціальну активність відповідно до вікових потреб, набувала б життєвого досвіду, навчаючись діяти, зіставляти й упорядковувати різні предмети й об'єкти.

Більш дослідженим у науковому плані та організованим у різних формах набуття дошкільної освіти є третій рік життя (Григорьева и др., 2007; Поніманська, 2019; Саприкіна, 2006; Юртайкіна, 1995).

Залишається доволі закритим для вивчення пренатальний період, періоди новонародженості (до місяця) та немовляти (до року), що можна пояснити складністю організації психологічних і педагогічних досліджень розвитку дітей цього віку. Але є й інші об'єктивні причини. Надання у дев'яностих роках минулого століття можливості родинам виховувати дітей від народження до трьох років стало, з одного боку, гуманним актом зближення, емоційного і духовного з'єднання для малюків та їхніх батьків. Водночас причинами зниження освітньо-виховного потенціалу і родинного, і суспільного виховання стали низький рівень педагогічного просвітництва, культури батьківства у значного числа родин, які виховують дітей раннього віку; нерозвинена система психолого-педагогічного патронату, методичного супроводу родинного виховання; нерозвинена мережа закладів, які працюють з малюками першого й другого років життя тощо. Як наслідок — сучасний стан освіти і виховання дітей раннього віку не дає права говорити про забезпечення якості освітньо-виховного процесу й результату щодо дітей цього віку.

У Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку, підготовленій НАПН України у 2020 р., надано справедливую оцінку наявних проблем щодо того. Зокрема, названо штучне форсування розвитку дітей без урахування психічних і фізичних вікових особливостей, порушення природного темпоритму життя малюків, передчасне й надмірне використання батьками різноманітних електронних пристроїв як засобів навчання і розваги

малюків тощо (Воронов та ін., 2020; Сисоєва & Рейпольська, 2020).

Останнім часом внаслідок відкриття переважно у приватних ЗДО груп раннього віку з гнучким графіком роботи (заняттєві, ігрові, прогулянкові, консультативні), що передбачають залучення батьків до проведення занять з дітьми, поширення мережі центрів розвитку дитини не лише у великих містах, а й на периферії, зростає число дітей першого-другого років життя, охоплених різними формами здобуття дошкільної освіти у відповідних закладах.

Стосовно дітей третього року життя зазначимо, що, незважаючи на збільшення кількості груп раннього віку в ЗДО різних типів (їх кількість наближається до п'яти тисяч), потреба в місцях для дітей третього року життя переважає реальні можливості.

Вивчення особливостей організації освітньо-виховного процесу в групах раннього віку ЗДО різних типів стало одним з пріоритетних напрямів фундаментального дослідження в межах діяльності Інституту проблем виховання НАПН України. Проведення такого дослідження викликано потребою в розробленні теоретико-методологічних основ становлення й розвитку особистості на ранніх етапах онтогенезу в умовах ЗДО, що відповідають новій ситуації в освіті; необхідністю у цілеспрямованій консолідації зусиль вихователів ЗДО і батьків дітей раннього віку у процесі становлення й розвитку їх особистості; потребою у висококваліфікованих вихователях, здатних до проектування, конструювання та ефективної реалізації сучасного змісту, форм, методів, педагогічних умов становлення й розвитку особистості на ранніх етапах онтогенезу; потребою в розробленні оновленого науково-методичного забезпечення емоційного, сенсорно-пізнавального, фізичного, мовленнєвого, комунікативного, соціально-морального та художньо-естетичного розвитку дітей раннього віку.

Протягом 2019-2021 рр. у межах інноваційного освітнього проекту всеукраїнського рівня «Педагогічні умови становлення й розвитку особистості на ранніх етапах онтогенезу», що здійснювався в групах раннього віку закладів дошкільної освіти під керівництвом науковців лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України, досліджено залежність між особливостями становлення й розвитку дітей раннього віку і створеними умовами сприяння їх особистісному розвитку, а також розроблено,

згідно з отриманими даними, дидактико-методичне забезпечення супроводу освітнього процесу в групах раннього віку.

Вивчення стану освітньо-виховного процесу в групах раннього віку дало змогу визначити й узагальнити певні недоліки й ускладнення:

- Перевантаження груп — одна із суттєвих причин, що унеможливорює якість освітньої діяльності з дітьми раннього віку.

- Залишковий принцип розподілу педагогічних кадрів у ЗДО зумовлює незадовільний рівень освітнього процесу у великому відсотку груп раннього віку.

- Заняттєва модель організації освітнього процесу, що є поширеною в переважній більшості ЗДО, не відповідає віковим особливостям дітей раннього віку.

- Надмірно регламентована організація життєдіяльності дітей (життя за розкладом) не відповідає природному темпоритму життя в ранньому дитинстві.

- Відсутність партнерських взаємин педагогів і батьків унеможливорює конструктивну взаємодію на благо розвитку й виховання малюка.

У межах проведеного дослідження зроблено зіставний аналіз особливостей організації освітньо-виховного процесу в закладах дошкільної освіти різних типів (сільські й міські дошкільні заклади комунальної та приватної форми власності, центри розвитку дитини, дитячі будинки) за такими параметрами:

- організація життєдіяльності;
- модель освітньо-виховного процесу групи;
- простір свободи дитини;
- позиція вихователя;
- характер взаємин між педагогами й батьками вихованців.

У результаті проведеного аналізу доведено, що специфіка діяльності закладів ЗДО різних типів зумовлює особливості в організації освітньо-виховного процесу в групах раннього віку.

У процесі та за результатами інноваційної діяльності розроблено й обґрунтовано середовищну модель освітньо-виховного процесу на заміну заняттєвої моделі, що традиційно прийнята й поширена у групах раннього віку. Впровадження середовищної моделі організації освітньо-виховного процесу дало змогу реалізувати вільний формат прояву активності малюків, що є більш природним для їхнього розвитку. Це дало можливість здійснювати освітньо-виховний процес з мінімізацією загальногрупових форм органі-

зації дітей, здатністю для кожної дитини самій визначитися з власними бажаннями, пріоритетами в освітньому середовищі групи, з наданням права кожному малюку набувати свій особистий досвід пізнання, спілкування і взаємодії.

Запровадження інноваційної середовищної моделі потребувало зміни підходів до планування (запропоновано більш реальне потижневе планування), підходів до організації життєдіяльності (інтегративного, діяльнісного, комунікативного, компетентнісного), застосування інноваційних технологій, методів, форм, засобів реалізації освітньо-виховних завдань.

Розроблено критерії відбору ефективних дидактичних засобів для роботи з дітьми раннього віку: поліфункціональність, орієнтованість на підтримку контакту й комунікації між учасниками освітнього процесу, інтегративний характер використання, мобільність і варіативність використання в розвивальному середовищі групи раннього віку (Гавриш & Безсонова, 2021). У результаті систематизовано та розроблено ефективні дидактичні засоби для роботи з малюками.

У межах дослідження розроблено: інноваційну технологію ознайомлення малюків з художнім словом на основі використання ігрового поля; технологію педагогічного супроводу художньо-естетичного розвитку (В. Рагозіна); технологію осмисленого здійснення рухів дітьми (С. Васильєва); технологію стимулювання активного мовлення дітей раннього віку (Н. Гавриш), технологію випереджувальної позитивної оцінки (Т. Пономаренко); технологію розвивальних комплексів (О. Безсонова) тощо.

Запропоновані інновації протягом начального року перевірялися в експериментальних дошкільних закладах одинадцяти областей України. Науковці упродовж року отримували зворотний зв'язок від практиків, які не лише надавали оцінку, а й коментували найбільш важливі моменти життєдіяльності дітей раннього віку. Зібрано великий банк відеоматеріалів, які можна використовувати в подальшій професійній підготовці та перепідготовці вихователів груп раннього віку.

Глибоке занурення в теорію і практику освіти й виховання дітей раннього віку дало змогу виокремити питання, осмислення та розв'язання яких потребують консолідації зусиль не лише науковців, а й управлінців і педагогів-практиків.

Доведено, що гуманна філософія організації освітньо-виховної роботи з дітьми раннього віку як ідеологічна платформа вимагає особливих

особистісних і професійних якостей та умінь педагогів, які працюють у групах раннього віку. Утім, як ми вже зазначали, вивчення кадрового питання засвідчило переважання в дошкільних закладах залишкового принципу добору педагогічних кадрів для груп раннього віку. Хибне уявлення про те, що з маленькою дитиною здатен впоратися будь-хто, що дорослому, який опікується малюками, не обов'язково бути ВИХОВАТЕЛЕМ, він може бути просто доглядальником, на жаль, тривалий час було визначальним у відборі педагогів для роботи з найменшими. Вкрай необхідно змінити такий підхід, з огляду на унікальну роль раннього періоду для становлення і розвитку дітей як капіталу нації. Тому особливу увагу приділено роботі з вихователями груп раннього віку. Серед форм, які підтвердили свою ефективність, — консультації науковців для педагогів базових закладів дошкільної освіти з окремих напрямів реалізації змісту (проведено понад 40 таких консультацій); науково-методичні семінари з актуальних проблем педагогіки раннього віку; вебінари науковців для педагогів груп раннього віку (проведено 23 вебінари); науково-практичні конференції обласного і всеукраїнського рівнів з такими формами роботи, як майстер-класи, коментований перегляд відеоматеріалів (за три роки проведено сім всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій) тощо.

Переконані в необхідності консолідації зусиль науковців з викладачами обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, які допомагають поширювати інноваційні ідеї серед вихователів і методистів дошкільних закладів, а також викладачів дошкільних кафедр педагогічних ЗВО. Переконані в необхідності системної роботи з педагогами і надалі.

Водночас керівникам експериментальних закладів запропоновано принципово інші підходи до розстановки кадрових сил у групах раннього віку. Проте в загальному масштабі це питання залишається невирішеним. Необхідні відповідні нормативно-правові рішення. Потребують вирішення питання розроблення психолого-педагогічного патронату та методичного супроводу родинного виховання дітей раннього віку. Так само є необхідним утвердження на рівні МОН України інноваційних підходів до організації освітньо-виховного процесу в групах раннього віку, зокрема середовищної моделі з усіма основними її характеристиками, потижневим плануванням, відмовою від пріоритету загальногрупово-

вих форм роботи тощо. Адже теоретично та експериментально маємо переконливе підтвердження ефективності інновацій.

Таким чином, висвітлено гострі проблеми організації суспільного виховання й освіти дітей раннього віку, представлено основні результати дослідження особливостей організації освітньо-виховного процесу в групах раннього віку в межах наукового дослідження «Виховання дітей раннього віку у закладах дошкільної освіти різних типів» (2019-2021 рр.) на базі лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України за участю закладів дошкільної освіти одинадцяти областей України. Зокрема, розроблено критерії для зіставного аналізу з організації освітньо-виховного процесу в групах раннього віку ЗДО різних типів; критерії відбору дидактичних засобів для розвивального середовища груп раннього віку; визначено принципи організації освітньо-виховного процесу (фокусний формат організації освітнього процесу; візуалізації й унаочнення; принцип гнучких кордонів; вільного формату прояву активності; комфортного перебування в зоні вільного простору групи; мобільності моделювання і натуральності елементів середовища). Названо інноваційні технології виховання і розвитку дітей раннього віку. Наголошено на необхідності спеціальної системної роботи з педагогами з формування їхньої готовності для реалізації принципів гуманної педагогіки, цінностей сучасної освіти.

Актуальним науковим завданням залишається об'єднання спільних зусиль лікарів, фізіологів, психологів, педагогів, дефектологів для досліджень, присвячених ранньому виявленню порушень у розвитку малюків. Перспективи подальших досліджень та методичних розробок пов'язуються також з осучасненням дидактико-методичного забезпечення раннього віку, зокрема, збагаченням палітри літературних, фольклорних та інших художніх, музичних творів для сучасних малюків, і відповідно — методики роботи з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Аніщенко, О.В., Базелюк, Н.В., Березівська, Л.Д., Бех, І.Д., Биков, В.Ю., Бойко, А.Е., Васьуленко, О.П., Вербицький, В.В., Вітренко, Ю.М., Ворона, В.О., Гавриш, Н.В., Гальченко, М.С., Гордієнко, В.П., Гудим, І.М., Джурило, А.П., Довбищенко, В.І., Драч, І.І., Ершова, Л.М., Жияєв, І.Б., ... Ярошенко, О.Г. (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (До 30-річчя незалежності України)* : монографія (В.Г. Кремень,

ред.). Національна академія педагогічних наук України. Київ: КОНВІ ПРІНТ. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>

Бех, І. (1998). *Особистісно зорієнтоване виховання* : науково-методичний посібник. Київ: ІЗМН.

Богущ, А.М., Гавриш, Н.В., & Саприкіна, О.В. (2009). *Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку* : підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ: Видавничий дім «Слово».

Богущ, А.М., Панасюк, Т.В., Долинна, О.П., Богиніч, О.Л., Братанова, Л.В., Гальченко, В.М., Грищенко, Г.А., Грузинська, І.М., Лебедева, І.В., Лисенко, Г.М., Майстер, Ю.В., Мігрин, Т.В., Резніченко, І.Ю., Ухіна, Т.Б., Шевчук, А.С., & Яковенко, О.С. (2014). *Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг»*. Тернопіль: Мандрівцев. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/programaoberig.pdf>

Воронов, В.А., Гавриш, Н.В., Канішевська, Л.В., Піроженко, Т.О., Рейпольська, О.Д., & Сисоева, С.О. (Укл.). (2020). *Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку*. Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В.Б. <https://bit.ly/2E3xuLJ>

Гавриш, Н.В., & Безсонова, О.К. (2021). Технологія стимулювання природного розвитку дітей раннього віку. In M.L. Komarytsky (Ed.), *World science: problems, prospects and innovations* : Proceedings of the 12th International scientific and practical conference (pp. 253-262). Toronto: Perfect Publishing. <https://bit.ly/3ydeimK>

Гурковська, Т. (2011). Супровід розвитку дітей раннього віку. *Дитячий садок. Бібліотека*, (5), 128.

Григорьева, Г., & Кочетова, Н., Сергеева, Д., и др. (2007). *Кроха* : методические рекомендации к программе воспитания и развития детей раннего возраста в условиях дошкольных учреждений. Москва: Просвещение.

Запорожец, А. (1986). *Избранные психологические труды. Т. 1 "Психическое развитие ребенка"*. Москва: Педагогика.

Кононко, Е.Л. (1985). *В мире раннего детства*. Киев: Радянська школа.

Максименко, С.Д., Піроженко, Т.О., Пророк Н.В., & Папуча, М.В. (2021). *Психологічний портрет особистості дитини: вікові періоди* : посібник. Київ: Видавництво «Людмила».

Сисоева, С.О., & Рейпольська, О.Д. (2020). Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку: новий погляд. Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 27 лютого 2020 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-2>

Тельчарова, О. (2017). *Педагогіка раннього дитинства* : навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво І.Іванченка.

Юртайкина, Т.М. (1995). Развитие речи и речевого общения детей третьего года жизни. In О.С. Ушакова (ред.), *Развитие речи и речевого общения дошкольников* (с. 47-64). Москва: Издательство РАО.

EDUCATION OF EARLY-AGE CHILDREN AS THE EDUCATIONAL POLICY PRIORITY

*Scientific Report to the General Meeting of the National Academy of
Educational Sciences of Ukraine, November 19, 2021*

Nataliia Havrysh

*DSc in Pedagogy, Professor, Chief Research Fellow of the Laboratory of Preschool Education, Institute of
Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Abstract. *The report enlightens early childhood education as the educational policy priority in the context of basic research and organisation of the educational process in early-age groups of preschool education institutions of different types. The main problems of Ukrainian society related to the organisation of social upbringing and education of early-age children are given; the defined contradictions are drawn up. The main results of research and experimental activities are presented; a comparative analysis of the educational process peculiarities in urban and rural preschool education institutions of communal and private ownership, early development centres and orphanages was made. In the process and as a result of innovative activities, an environmental model of the educational process, innovative approaches to planning and implementing educational activities in the developmental environment were designed and reasoned. The significant developmental effect of the teaching aids developed within the experiment for optimising the educational process in the early-age groups and the author's technologies for developing early-age children is highlighted. The need for systemic work with teachers of early-age groups is emphasised.*

Keywords: *early childhood education; educational process in early-age groups; teaching aids; principles of working with early-age children.*

Дата публікації: 24 грудня 2021 р.